



Fondul Social European
POSDRU 2007-2013



Instrumente Structurale
2007-2013



OIPOSDRU

MINISTERUL
EDUCAȚIEI ȘI
CERCETĂRII
ȘTIINȚIFICE



UNIVERSITATEA DIN
BUCUREȘTI

Investește în oameni!

FONDUL SOCIAL EUROPEAN

Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013

Axa prioritară 1 – „Educația și formarea profesională în sprijinul creșterii economice și dezvoltării societății bazate pe cunoaștere”

Domeniul major de intervenție 1.2 – „Calitate în învățământul superior”

Numărul de identificare al contractului: POSDRU/156/1.2/G/141260

Titlul proiectului: „Promovarea inovării și asigurării calității în domeniul dezvoltării teritoriale inteligente prin elaborarea unui program de studii interdisciplinare de masterat”

MARIANA NAE

Regenerarea și reconversia teritoriilor



EDITURA UNIVERSITARĂ
București, 2015

Redactor: Gheorghe Iovan
Tehnoredactor: Ameluța Vișan
Coperta: Monica Balaban

Editură recunoscută de Consiliul Național al Cercetării Științifice (C.N.C.S.) și inclusă de Consiliul Național de Atestare a Titlurilor, Diplomelor și Certificatelor Universitare (C.N.A.T.D.C.U.) în categoria editurilor de prestigiu recunoscut.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
NAE, MARIANA

Regenerarea și reconversia teritoriilor / Nae Mariana. - București : Editura Universitară, 2015

Conține bibliografie

ISBN 978-606-28-0369-8

911.3(498)

DOI: (Digital Object Identifier): 10.5682/9786062803698

© Toate drepturile asupra acestei lucrări sunt rezervate, nicio parte din această lucrare nu poate fi copiată fără acordul Editurii Universitare

Copyright © 2015
Editura Universitară
Editor: Vasile Muscalu
B-dul. N. Bălcescu nr. 27-33, Sector 1, București
Tel.: 021 – 315.32.47 / 319.67.27
www.editurauniversitara.ro
e-mail: redactia@editurauniversitara.ro

Distribuție: tel.: 021-315.32.47 / 319.67.27 / 0744 EDITOR / 07217 CARTE
comenzi@editurauniversitara.ro
O.P. 15, C.P. 35, București
www.editurauniversitara.ro

CUPRINS

1.	Introducere.....	4
2.	Semnificații geografice ale teritoriilor.....	6
3.	Contextul socio-teritorial al proceselor de regenerare și conversie.....	10
4.	Definiții și concepte ale procesului de regenerare și conversie a teritoriilor.....	12
5.	Dezvoltare urbană și regenerare. Programe și practici europene.....	15
6.	Programele URBACT și regenerarea urbană.....	18
7.	Principii și strategii ale regenerării și conversiei teritoriilor.....	19
8.	Modele de parteneriate în procesul de regenerare și conversia teritoriilor.....	20
9.	Culturi și stiluri de viață. Teritorii în transformare.....	25
10.	Rolul culturii urbane în procesele de regenerare. Regenerarea prin gentrificare.....	31
11.	Bibliografie.....	38

1. Introducere

În prezent, teritoriile au devenit mult mai importante în explicarea și interpretarea proceselor și activităților umane. Teritoriile sunt înțelese în teoriile sociale ca un efect al interconectivității practicilor și activităților socio - spațiale. Ele sunt interpretate ca un produs al rețelelor relaționale.

Conexate spațialității, teritoriile sunt supuse istoricității, permeabilității, schimbărilor, tensiunilor și contradicțiilor. Cum teritoriile sunt supuse muabilității și sunt în permanență devenire, procesele de regenerare pot fi asociate sau pot contribui în proporții diferite la noi configurații teritoriale.

În acest context, consider regenerarea din *perspectivă relațională*, conexată cu/într-o rețea socio-spațială. Însă, dincolo de complexitatea și eterogenitatea relațiilor socio-spațiale și de multiplele perspective ale regenerării în sine, ne vom referi în mod special la spațiile urbane care au experimentat diferite procese de regenerare contemporane.

Regenerarea urbană poate fi interpretată în manieră holistică, în deplină convergență cu transformările urbane contemporane, întrucât orașele sunt afectate în sens mult mai larg de diverși factori economici, sociali și politici.

Procesul regenerării urbane este unul complex și nu este unul izolat, având un rol indeniabil în (re)construirea imaginii urbane. Multe dintre elementele de bază ale regenerării urbane se regăsesc în politicile sale specifice.

Contribuția orașelor și a centrelor urbane la dezvoltarea europeană, națională și regională este din ce în ce în ce mai importantă. Ca centre

de creștere economică, hub-uri pentru circulația persoanelor, bunurilor și capitalurilor, poli de dezvoltare inovatoare, "creuzete" culturale și de patrimoniu, orașele au contribuit enorm la dezvoltarea societății umane.

Această opinie a fost exprimată ca răspuns la o sesizare din partea Președinției spaniole a Consiliului European, mizând pe o abordare economică, socială și de mediu a regenerării urbane. În opinia consilierului, pentru perioada (2014-2020), Uniunea Europeană ar trebui să recunoască importanța strategică a regenerării urbane și să se asigure că dimensiunea urbană devine o prioritate în toate politicile sale.

Pentru a sublinia importanța regenerării urbane la nivel european, s-a propus o inițiativă numită chiar "Regenerarea urbană pentru orașele europene inteligente, durabile și incluzive". Prin urmare, se acordă o atenție deosebită zonelor urbane aflate în dificultate, care nu trebuie să fie abandonate, deoarece acestea sunt o sursă de talente neexploatate și reprezintă o risipă de resurse din perspectiva capitalului uman și fizic (Spyridon, S., 2010).

Mai mult, se pune accent pe valorizarea dimensiunii culturale a orașelor, ca reper important al regenerării urbane. *Culture Commission Working Paper* (CEC, 2004) consideră importantă latura culturală a orașelor, alături de accesibilitate, mobilitate, disponibilitatea serviciilor și condițiile de mediu optime.

Cultura și diversitatea acestora reprezintă baza pentru competiția orașelor. O viziune culturală pe termen lung poate fi o legătură esențială pentru dezvoltarea economică și socială a orașelor. Facilitățile culturale și resursele ar trebui să facă parte din abordarea integrată a planificării și a regenerării urbane (CEC, 2004: 9).

Neavând atribuții exhaustive de interpretare și analiză a regenerării urbane în ansamblul său, grație complexității și eterogenității sale, liniile generale ale acestui curs urmăresc definirea și cadrul general al inițiativelor și acțiunilor regenerării urbane, înțelegerea factorilor

care influențează procesul de regenerare, rolul sistemului de actori implicați în proces, programele și politicile demarate.

Obiectivele acestui curs se axează în general pe: cunoașterea și înțelegerea proceselor de regenerare și reconversie a teritoriilor; descrierea, explicarea factorilor și proceselor de transformare, regenerare și conversie a teritoriilor; descrierea și recunoașterea anumitor teritorii afectate de aceste procese, pornind de la studii de caz; utilizarea unor informații și baze de date specifice; analiza și evaluarea teritoriilor supuse regenerării prin metode și tehnici de cercetare geografică.

2. Semnificații geografice ale teritoriilor

Teritoriile sunt entități geografice deosebit de complexe, care sunt relaționate atât în dimensiunile lor spațiale, cât și în cele aspațiale. Teritoriile au reprezentat subiect al dezbaterilor geografice, formând cadrul conceptual de bază al geografiei sociale și culturale, începând cu anii 1970. Ele pot fi definite ținându-se cont de mai mulți factori și procese care afectează evoluția acestora; prin urmare, sunt extrem de sensibile la schimbările sociale, procesele de fragmentare (urbană) sau reteritorializare.

De ce teritoriile sunt importante? Cum pot fi acestea înțelese și studiate? Reprezintă acestea mize ale dezvoltării? Pentru a răspunde la aceste întrebări, încercăm să creionăm câteva abordări teoretice specifice științelor sociale și să decelăm, cel puțin, dimensiunea teritoriilor.

Complexitatea acestora generează perspective și abordări noi, mai ales, atunci când problematica spațiilor/teritoriilor este (re)adusă în discuție în gândirea socială, atunci când avem de-a face cu o (re)afirmare a spațiilor, ca paradigmă a postmodernității, și, prin

urmare, cu o reîntoarcere la (spre) geografie. Nu vom insista aici pe problematica diferențelor conceptuale dintre spațiu/loc și teritoriu, din punct de vedere geografic, dar vom reține dimensiunile sale sociale simbolice și spațiale, din perspective diferite.

Conceptul de *teritoriu* (G. Di Méo, 1998 :107-108) reunește cele două noțiuni de spațiu social (*espace social*) și spațiu trăit (*espace vécu*), la care se adaugă câteva semnificații suplimentare :

- a) depinde de influența grupurilor de referință, de traiectoriile personale, în jurul cărora se construiesc apartenența și identitatea colectivă a acestora ;
- b) se traduce printr-o modalitate de divizare și de control al spațiului, garantându-i-se astfel specificitatea și permanența (dimensiune politică) ;
- c) reprezintă un câmp simbolic remarcabil, care, prin elementele sale patrimoniale, contribuie la fundamentarea și consolidarea identității colective a persoanelor.

De asemenea, teritoriul asociază și include *locul* (cu înțelesul de *place*, pentru literatura anglo-saxonă). Diferențe între teritoriu și loc există, exprimate în raport cu scara geografică, dar ele sunt, în același timp, și complementare.

Locul contribuie la crearea de teritorii, întrucât îi conferă o imagine și puncte de reper în memoria colectivă; mai mult, locul simbolic participă la structurarea teritoriilor. Face legătura dintre un spațiu geografic format prin contiguitate și conexiune și un spațiu simbolic, construit prin sinecdocă¹ și metaforă.

Debarbieux, 1995:108.

¹ Figură de stil care constă în lărgirea sau restrângerea sensului unui cuvânt prin folosirea întregului în locul părții (și invers), a particularului în locul generalului, a generalului în locul particularului, a materiei din care este făcut un lucru în locul lucrului însuși etc. (din lat. *synecdoche*; fr. *synecdoque*) [cf.dex.online].

În mod evident, teritoriile nu pot fi eminentamente revendicate de științele geografice, însă acestea pot fi studiate din mai multe perspective epistemologice:

1. *Dimensiunea socială a teritoriilor.*

Aceasta se poate referi la relațiile dintre grupuri sociale și teritorii, cu valențe existențiale, raportat la experiențele individuale și colective. Poate fi interpretat, ca deopotrivă și spațiul, prin intermediul fundamentelor teoretice existențialiste² și fenomenologice³.

2. *Dimensiunea spațio-temporală a teritoriilor.*

Este o dimensiune importantă, atașată geografiei, relevante fiind în acest caz diversitatea și pluralitatea configurațiilor spațiale ale teritoriilor în timp (la care se adaugă emergența unor noi configurații sub incidența globalizării, a mobilității spațiale, formarea de noi diaspore, crearea unor rețele de migranți etc.);

3. *Dimensiunea economică a teritoriilor.*

Ca rezultată a dinamicii activităților economice, aceasta poate fi valorizată prin proiectele de dezvoltare locală, creativitate și inovare. Teritoriile sunt considerate proiecte colective. Care este rolul actorilor economici (întreprinderile) în crearea /transformarea/regenerarea teritoriilor? Construirea unei imagini a acestora (produs = teritoriu).

4. *Teritorializare.*

Teritoriile reprezintă entități complexe, cu activități comune, sisteme de reprezentări și practici și au însușirea de a fi apropiate de grupurile

² *Existențialismul* este o doctrină filozofică conform căreia reale sunt numai existența umană și trăirea afectivă a existenței de către individ [cf.dex.online].

³ *Fenomenologia* este un curent filozofic care își propune să studieze fenomenele conștiinței prin prisma orientării și a conținutului lor, făcând abstracție de omul real, de activitatea lui psihică concretă și de mediul social. Studiu descriptiv al unui ansamblu de fenomene, așa cum se manifestă ele în timp și în spațiu (din gr. *phainomenon*: ceea ce apare) [cf.dex.online].

de referință. Teritoriul poate fi studiat, deci, aproape întotdeauna într-un sistem de relații, dar și ca un sistem de percepții și reprezentări, fiind *teritoriul cuiva* (Roncayolo, 2003) (relații de apartenență, identitate, memorie).

Percepția este un proces activ, locuitorii acestor teritorii percep în mod diferit, în raport cu referințele lor culturale, sociale și economice. De obicei, percepția apare și ca o componentă a reprezentării; *reprezentarea este considerată ca structură cognitivă și mentală relativ generală și abstractă, ca un model intern, având ca funcție conceptualizarea lumii reale* (Gumuchian, 1991: 66).

Definiții ale teritoriilor

Teritoriul este o noțiune concretă care trimite la un ținut și nu la un spațiu geometrizat. Teritoriul reprezintă o localizare, o dimensiune, o formă, caracteristici fizice, proprietăți, constrângeri și aptitudini (Scheibling, J., 1994).

Teritoriul, prin natura sa multiscalară, poate fi reperat la diferite scări ale spațiului geografic, de la localitate la statul-națiune la cel al entităților plurinaționale (G. Di Méo, 1998:108).

Teritoriul se referă la o parte din spațiu geografic care este solicitat sau ocupat de o persoană sau un grup de persoane sau de către o instituție. Este, astfel, o suprafață a unui "spațiu mărginit" (Storey, D. 2001: 1).

Teritoriul este un edificiu conceptual, care se bazează pe două dimensiuni complementare, adesea prezente ca antagoniste în geografie: material și ideal (Elissalde, B., 2002:195).

Teritoriul este o reordonare a spațiului. Teritoriul poate fi considerat ca un spațiu informat de semiosferă (Raffestin, C., 1986).

Teritoriul este un spațiu apropiat cu sentiment sau conștiință a apropiării sale (Brunet & Théry, 1993: 480).

3. Contextul socio-teritorial al proceselor de regenerare și conversie

Teritoriile sunt dinamice și sensibile la transformările socio-economice și politice. În cadrul acestora, așezările urbane și rurale sunt supuse acestor schimbări, sub impusul globalizării, extinderii urbane și oportunităților economice. Procesele de regenerare a teritoriilor sunt complexe și predeterminate de factori socio-economici și politici.

Transformările socio-economice au fost induse de crize economice, restructurări, dezindustrializare, declin urban, coroborate cu acutizarea sărăciei și marginalizării sociale, șomaj, delincvență etc. În literatură, abordările declinului urban s-au articulat pe descrieri și explicații structuraliste, pe dialectica factorilor de atracție și respingere între zonele urbane și rurale, teorii marxiste sau abordări derivând din mizele și efectele politicilor de planificare spațială (Tabel 1).

Tabel 1. Abordări ale declinului urban

Abordare	Explicație
Structuralistă	Schimbări structurale în economia globală; apariția unor economii noi cu necesități diferite spațiale
Suburbanizare	Factori de respingere ale zonelor rurale și factori de atracție ale zonelor urbane generând mobilitatea firmelor și a populației
Marxistă	Nevoia de maximizare a capitalului potențial ce poate fi exploatat printr-o forță de muncă mai ieftină, flexibilă, mai puțin militantă regăsită în zonele mai puțin urbanizate
Planificare sectorială	Efecte ale politicilor spațiale de planificare cum ar fi dezvoltarea centurilor verzi, stimulând astfel relocalizarea firmelor din zonele urbane
Proprietate externă	Creșterea proprietății externe a firmelor în zonele urbane prin consimțământ local
Ciclu de producție	Manufacturare, standardizarea mijloacelor, producția devine probabilă peste tot

Sursa : Noon *et.al.*, 2000 : 64.

Regenerarea urbană implică, în special, revalorizarea și reconversia zonelor industriale părăsite, recrearea unui mediu fizic plăcut și atractiv, refăcându-se astfel imaginea pozitivă a acestora, de a atrage

rezidenți și activități noi. De asemenea, este strâns legată de procesul de de-industrializare și de tranziția către o bază economică cu un profil terțiar-industrial predominant.

Degradarea fizică a zonelor industriale abandonate este completată cu degradarea treptată a imaginii sociale. Zonele industriale (în franceză : *friches industrielles* ; în engleză : *obsolete industrial areas*) sunt spații vide și abandonate, care trebuie reutilizate. Însă, de multe ori, există numeroase dificultăți în recuperarea și reabilitarea lor.

Originea cuvântului *friche* (cu sensul de "necultivat") provine din câmpul geografiei rurale și din domeniul agriculturii. Reflectând o zonă abandonată, nefertilă, la prima vedere, este percepută ca având o conotație negativă. În schimb, dacă aceasta este considerată ca rezervă, având, prin urmare, o potențialitate, atunci conotația ar putea fi pozitivă.

Reabilitarea unui zone industriale abandonate poate da naștere la forme urbane cu funcții diferite. Primul tip de reabilitare este de natură endogenă și este orientată spre industrie și artizanat. Al doilea tip de reabilitare se referă la activitatea economică terțiară, care, în limbajul curent, este cunoscut sub denumirea de zona de "birouri/*office*". Un alt tip de reabilitare este axat pe dimensiunea culturală.

Procesele de regenerare, dincolo de particularitățile și finalitățile lor, trebuie să țină cont de dimensiunile teritoriilor mai sus-amintite și să respecte principiile și politicile elaborate de sistemul de actori implicați.

4. Definiții și concepte ale procesului de regenerare și conversie a teritoriilor. Dimensiuni semantice

Conceptul de *regenerare urbană* este un concept uzitat în literatura de specialitate în forme variate și în contexte diferite. Este, deci, un concept polisemantic, care a suscitat deopotrivă interpretări diferite și sensuri multiple.

Procesul de regenerare este un proces complex, strâns legat de dezvoltarea teritorială și amenajarea teritoriului, putând fi integrat în politicile publice. Acest lucru ar implica intervenții publice în teritoriile degradate sau care se află în declin, care ar trebui reînnoite și redezvoltate.

Regenerarea urbană reprezintă una dintre modalitățile relevante în a revitaliza centrele orașelor și în a controla urbanizarea periferică a marilor orașe. Studiile și cercetările sunt numeroase, în mod particular, pe tematica *regenerării urbane*, întrucât formele urbane, în toată complexitatea lor, au oferit mai multe subiecte de cercetare.

Din cauza diferențelor semantice din vocabularul curent, termenul de *regenerare urbană* apare mai degrabă complex, fiind adesea confundat cu alți termeni, și care, cel puțin, în limba română, aceștia par să aibă sensuri apropiate. De multe ori, termenul de *regenerare urbană* se confundă cu termenul de *renovare urbană*. Totuși, situațiile provocate de amalgamul de sensuri pot fi diferite.

În limba franceză, de exemplu, datorită varietății sale lexicale și a sensurilor cuvintelor, în domeniul dezvoltării teritoriale și a amenajării teritoriului, noțiunea de *renovare urbană* are un alt înțeles în vocabularul curent. De obicei, termenul este asociat cu procesul de demolare parțială sau integrală a clădirilor dintr-un anumit teritoriu, pentru a face loc altora noi.

Este relaționată cu politica urbană, axată, deci, pe proceduri juridice, ca suport pentru intervenția autorităților publice și a actorilor privați de terenuri (proprietăți funciare, diviziuni, parcelare) și fondul construit (clădiri rezidențiale, imobile, echipamente colective, spații comerciale, diferite situri industriale și comerciale). Însă, dacă

teritoriile au valoare patrimonială și se dorește valorificarea/valorizarea acestuia, atunci se vorbește, în același registru, de procesul de reabilitare sau de restaurare.

Pentru alte țări, unde regenerarea este activă, termenii care definesc acest proces sunt ceva mai clar definiți și care nu au asemenea conotații multiple: în limba engleză, de exemplu, se folosește termenul de *urban renewal*; în limba germană, este uzitat termenul de *Sanierung*, care nu implică neapărat din start procesul de demolare, pentru a demara renovarea urbană (cum ar fi cazul francez).

În ansamblu, pentru a analiza și caracteriza acest proces, sunt uzitați mai mulți termeni: *reînnoire urbană* sau *renaștere urbană* (cu sensurile sale corespondente, în limba franceză: *renouvellement urbain* sau în limba engleză: *urban renewal*).

Din punct de vedere urbanistic, în definiția curentă în practica și literatura urbanistică, *regenerarea urbană* este o acțiune care conduce la soluționarea problemelor urbane și găsirea unei îmbunătățiri de lungă durată pentru condițiile economice, fizice, sociale și de mediu într-o zonă care trebuie schimbată (Roberts, P., 2000 :17).

“Regenerarea implică re-creșterea activității economice în cazul în care aceasta a fost pierdută; restabilirea funcției sociale în cazul în care a existat disfuncție sau incluziune socială, în cazul în care a existat excluziune; și restaurarea calității mediului sau a echilibrului ecologic, în cazul în care acesta a fost pierdut” (Couch, Fraser & Percy, 2003:2).

Termenul englezesc de *urban regeneration* este considerat ca trecerea de la un proces simplu de renovare, reabilitarea echipamentelor și a zonelor construite afectate de obsolență, la restructurarea formei urbane, apoi la reînnoirea bazei economice a orașului, a imaginii sale, prevalând o mai mare mixitate și echitate socială, participarea comunității și integrarea lor socio-profesională într-un context multifuncțional (Chaline, 1999).

Acesta corespunde unei evoluții strâns legate de tipul de politici și strategii adoptate (Tabel 2):

Tabel 2. Evoluția termenului de regenerare

Perioadă Tip de politică	Anii 1950 Reconstrucție	Anii 1960 Revitalizare	Anii 1970 Renovare	Anii 1980 Redezvoltare	Anii 1990 Regenerare
Strategie de orientare majoră	Reconstrucție și extindere a zonelor centrale ale orașelor, bazate pe un master plan ; extindere suburbană	Continuare a reconstrucției din anii 1950 ; creștere periferică urbană	Atenție acordată renovării <i>in situ</i> a cartierelor ; dezvoltare periferică	Planuri de dezvoltare și red dezvoltare ; Proiectele de tip <i>flagship</i>	Politici și acțiuni mai comprehensive și integratoare

Sursa : Stöhr (1989) & Lichfield (1992) (in Robert, P., 2000 : 14)

Procesul de regenerare a devenit un instrument utilizat la scară largă pentru a rezolva diferite probleme urbane (Lusso, 2010). Dacă acesta înglobează în contextul anglo-saxon, sub o singură denumire, aspecte economice și sociale (Masbounji, 1999), în Franța și în Germania, sunt folosiți, în schimb, mai mulți termeni pentru a releva diferite aspecte ale regenerării urbane. Astfel, dimensiunea fizică și urbanistică este regrupată sub denumirea de *régénération urbaine* și *Stadterneuerung*, în timp ce termenii *renouvellement urbain* și *Stadtbaum* conduc *volens-nolens* la politicile urbane aplicate la scara cartierelor, ținându-se cont de dimensiunile lor sociale și economice.

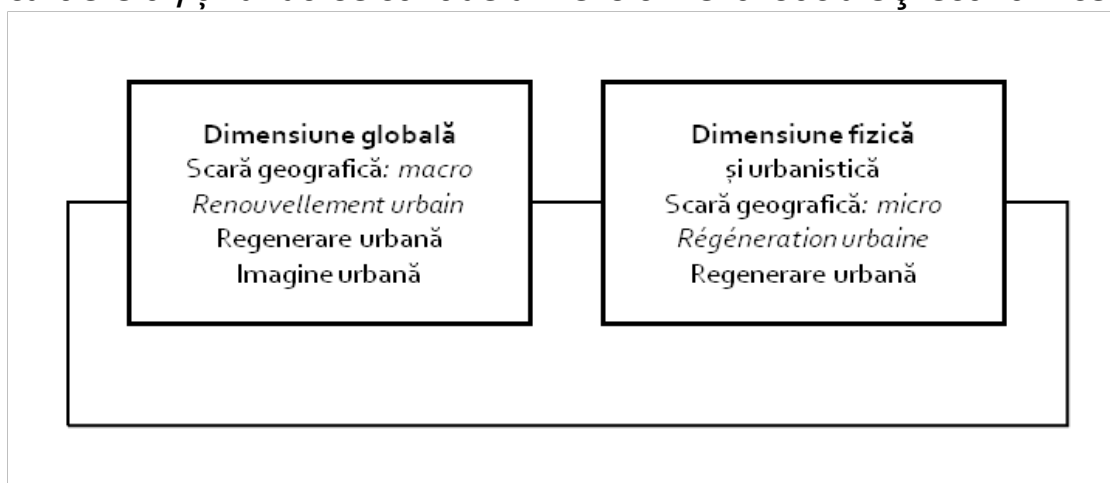


Fig.1. Dimensiunile procesului de regenerare urbană

Viziunea globală a acestei politici la scara orașului, în ansamblul său, se poate traduce prin termenii respectivi de *ville renouvelée* și de *Stadtenwicklung* (Masbounji, 1999 ; Krüger, 2008) (Fig. 1).

În opinia lui Chasseriau (2002), termenul de *renouvellement urbain* este mult mai complex, asociat uneori cu orașele durabile și sustenabile, cuprinzând astfel mai multe elemente și domenii (planificare urbană, politică, asistență socială, dezvoltare economică, protecția mediului). În accepțiunea lui Chaline (1999), reînnoirea urbană s-ar traduce prin trecerea de la urbanism axat pe extindere la unul de transformare. În contexte și interpretări diferite, termenul de *renouvellement urbain* este conexat cu sustenabilitatea teritoriilor, care au fost deja urbanizate și care au fost afectate de disfuncționalități socio-economice. Prin urmare, dimensiunile acestuia se traduc în plan social și economic.

5. Dezvoltare urbană și regenerare. Programe și practici europene

Începând cu anii 1980, pentru a corecta eventualele nereușite în procesul de regenerare, țările europene, cu experiență în domeniu, au folosit o altă abordare, axată pe implicarea comunității în procesul de regenerare. Participarea comunității reprezintă un demers dificil, din cauza realităților și complexității participării în sine. Acest tip de implicare este cunoscut în literatură sub sintagma *community-based regeneration*. Un astfel de exemplu este constituit de *New Deal for Community* (N.D.C.), aplicat în Marea Britanie și considerat reperul principal pentru acest tip de proiecte.

De exemplu, un tip de proiecte N.D.C. este Newcastle West Gate, inițiat în iunie 1999 și aplicat orașului Newcastle upon Tyne, program administrat de un parteneriat format din 23 de persoane, inclusiv rezidenți, consilieri și reprezentanți publici. Istoric vorbind, programele de tip participativ s-au sprijinit pe câteva proiecte inițiate în anii 1960 în S.U.A. (*Community Action Programme*) și Marea Britanie (*Urban Programme*, CDPs) pentru a diminua efectele sărăciei urbane.

ABI (*Area-Based Initiatives*) a devenit una dintre principalele instrumente și politici la îndemâna guvernelor pentru a demara procesul de regenerare, incluse în abordările centrate pe inițiativa comunității urbane. Aceste programe au fost dezvoltate pe baza experienței țărilor (în mod particular, Marea Britanie), demarate în anii 1960. Începând cu anii 1980, modelele au început să fie aplicate de mai multe țări europene la scară largă, vizând mai ales zonele centrale ale orașelor, afectate de declin urban sau supuse restructurării economice. Practic, programele și mizele regenerării urbane s-au concretizat nu numai în relevarea unor particularități privind procesele de degradare fizică a cadrului construit, ci și în alte aspecte de natură socială și economică.

Ca exemple relevante, menționăm câteva programe recunoscute la nivel european: *City Challenge*, *Single Regeneration Budget* (prin care s-au introdus parteneriatele public-private și NDC, Marea Britanie); *Soziale Stadt* (Germania), *Grote-Stedenbeleid* și *Urban Programmes* (Olanda), *Sociaal Impulsfond* (Belgia), *Politique de la Ville* (Franța), *Storstadtssattsningen* și *Ytterstassattsningen* (Suedia) și *Kvarterloft* (1997-2007) în Danemarca (Larsen, 2013:401- 402).

În principiu, modelul se bazează pe surse de finanțare ale autorităților centrale (guverne, ministere), iar primăriile contribuie la promovarea și stimularea participării în program, alături de partenerii economici privați. În anii 1980, rezidenții au început să fie excluși din procesul de regenerare, întrucât existau alte tipuri de abordare a regenerării și anume cea *orientată spre piață* pentru a stimula investițiile private. În Marea Britanie acestea sunt cunoscute sub denumirea de U.D.C. (*Urban Development Corporations*).

Principalele obiective ale politicilor de tip UDC sunt: *de a asigura regenerarea zonei, de a utiliza în mod efectiv terenurile și imobilele, de a încuraja dezvoltarea noilor unități industriale și de comerț existente, de a crea un mediu atractiv și de a se asigura că locuințele și facilitățile sociale sunt capabile să încurajeze populația să locuiască și să muncească aici* (secțiunea 136) (Rob & Huw, 1999: 11).

Prima generație de proiecte U.D.C. datează din 1981 (London Docklands, Merseyside), a doua generație din 1987 (Black Country,

Cardiff Bay, Teeside), a treia generație 1988-1989 (Bristol, Sheffield, Central Manchester), a patra generație 1992-1993 (Plymouth, Birmingham Heartlands). În anii 1990 se constată o regândire a procesului de regenerare, prin implicarea mai multor actori (autoritățile locale, diverse instituții publice); era vorba nu numai de o simplă implicare a rezidenților ca subiecți, dar și ca manageri.

Ca exemple relevante de proiecte în care rezidenții au participat efectiv sunt: programul inițiat de guvernul danez (*Denmark Urban Regeneration Programme*) și cel din Marea Britanie (*Single Regeneration Budget/SRB*). Cu toate acestea, au avut loc dezbateri importante privind natura participării rezidenților în procesul de regenerare, criticându-se faptul că există doar o retorică a participării comunității, aceasta fiind arareori actor important în proces. Pentru cazul britanic, rămâne de amintit anul 1997, când pe agenda guvernului laburist de la putere au fost incluse strategii importante cum ar fi *National Strategy for Neighborhood Renewal* (NSNR) (SEU/ *Social Exclusion Unit*, 1998, 2000, 2001); guvernul miza pe participarea activă a cetățenilor, în vederea asigurării sustenabilității programelor de regenerare (Dargan, 2009:309). Au fost editate și ghiduri de bune practici: *Involving Communities in Urban and Rural Regeneration: a Guide for Practitioners* (DETR/*Department of Environment, Transport and the Region*, 1997).

În cadrul NDC au fost implicate mai multe departamente și ministere, de transport și mediu și social. NDC a fost lansat în 1998 și considerat mai flexibil în raport cu celelalte inițiative. A fost elaborat pentru a finanța proiecte numai pentru cartierele cu până la 4.000 de locuințe, folosindu-se indicatori compoziți, cum ar fi indicele local de deprivare/sărăcie (*Index of Local Deprivation*). Totuși, aceste programe au fost criticate, deoarece existau viziuni diferite, retorica acestora era axată pe o viziune a comunității ideale, comunitățile fiind considerate entități unite care au aceleași obiective (Dargan, 2009: 310), ceea ce în realitate nu era deloc așa.

6. Programele URBACT și regenerarea urbană

Pe baza experiențelor reușite ale URBAN I, în perioada 2002-2007, s-a lansat programul URBAN II, prin care să se promoveze o inițiativă cunoscută sub numele de URBACT. În principiu, programul a fost creat pornindu-se de la mai multe obiective: schimbul de bune practici și experiențe între orașe, crearea unor rețele tematice și grupuri de lucru, ameliorarea capacității de acțiune a actorilor implicați din diferite domenii, caracterizând în ansamblu politicile de renovare urbană integrate (Mollura, 2011). Programul URBACT a fost creat în anul 2003, prin care să se partajeze experiențe de dezvoltare ale autorităților locale ale orașelor, un program de lucru, un buget cofinanțat în proporție de 50%, grație asistenței experților selectați de către autorități. Programele URBACT I și II se înscriu, în ansamblu, în programele de inițiativă comunitară. Enumerăm, cu titlul informativ, câteva programe demarate în care au fost implicate mai multe orașe europene (Tabel 3):

Tabel 3. Exemple de programe URBACT relaționate procesului de regenerare

Program	Scop	Rețea de orașe implicate
C.H.O.R.U.S. (<i>Cultural Heritage Operations for the Regeneration of Urban Sites</i>)	Crearea unor ghiduri de bune practici privind integrarea patrimoniului urban în procesele de regenerare urbane cu potențial impact în dezvoltare	Toledo, Graz, Napoli, Volos, Belfast, Cracovia
PARTNER FOR ACTION (Parteneriate public-private în regenerarea urbană)	Elaborarea unui ghiduri de oportunități și practici ale parteneriatelor public-private antrenate în regenerare	Roubaix, Lille, Amsterdam, Budapesta, Bruxelles
REGENERA (Regenerarea urbană a cartierelor degradate)	Integrarea dezvoltării sustenabile prin valorificarea experiențelor și practicilor altor orașe	Belfast, Birmingham, Berlin, Torino, Milano, Haga

CULTURE & URBAN REGENERATION (Rolul activităților culturale și a industriilor creative)	Analiza relațiilor dintre cultură și regenerare	Amsterdam, Napoli, Manchester, Bari, Helsinki,
CREATIVE CLUSTERS	Crearea unor clusteri creativi în zonele urbane cu densitate redusă	Mizil, Viareggio, Reggio-Emilia
REDIS (<i>Restructuring Districts into Science Quarters</i>)	Aplicarea cunoștințelor creativității și inovației în cadrul orașelor pornind de la economia bazată pe cunoaștere	Viena, Pireu, Newcastle, Aarhus

7. Principii și strategii ale regenerării și conversiei teritoriilor

Se impun noi practici și paradigme : de la planificarea tradițională, axată pe controlul spațiului, o organizare și ierarhizare a activităților, la planificarea strategică, din anii 1980 impusă la scara aglomerației urbane, la creșterea capacității a sistemului de actori.

Se vorbește despre strategii pe termen mediu și lung. Europa 2000+ oferă noi dimensiuni de politici de planificare a teritoriilor și elaborarea de strategii regionale de dezvoltare.

Enumerăm câteva tendințe identificate: adoptarea unei gândiri strategice în planificare, date fiind importanța orașelor și a regiunilor în UE; integrarea unor problematici într-o manieră mai comprehensivă și complexă a planificării teritoriale (dezvoltare economică, turism, transport, locuințe, spații comerciale, regenerare urbană, toate considerate într-o abordare integratoare).

Se impune astfel elaborarea unor viziuni strategice cu obiective pe termen lung. O viziune strategică (Carter, 2000 : 42) ar trebui să implice mai multe aspecte:

- *interdependența acțiunilor, mai puțin considerarea fiecărei acțiuni ca fiind independente ;*
- *rezultate și beneficii pe termen lung;*
- *nevoile și cerințele zonei în ansamblul ei și, mai puțin, considerarea potențialului unui sit singular, individual (proiect) ;*
- *importanța creării unui consens, mai puțin încurajarea conflictelor ;*
- *crearea unei atitudini pozitive față de colaborarea reciprocă între sectoare și mai puțin menținerea unei separări public-privat.*

8. Modele de parteneriate folosite în regenerarea urbană

Conexate abordării planificării strategice, cele mai cunoscute parteneriate implicate în procesul de regenerare sunt cele public - private.

Conform programului LEED al O.C.D.E., există mai multe principii de susținere a finanțării. În Europa, menționăm câteva studii (Trache & Green, 2002, Comisia UE 2003, 2004, Ball & Maginn, 2005, URBACT, 2006).

Pentru a realiza aceste parteneriate, trebuie să existe câteva cerințe: mecanisme interactive care coordonează și dezvoltă potențialul sectoarelor publice și private în contextul politicilor publice; asociații formale sau informale cu parteneri privați sau publici, care au în comun obiective și cooperează pentru a le îndeplini; existența unor contracte între parteneri în care sunt stipulate sarcinile fiecăruia; prezența unei entități singulare legale considerată ca miză pentru sectoarele publice și private; implicarea sectorului privat în sectoarele de intervenție specifice în mod uzual celui public, prin crearea unor instrumente de conciliere între cele două sectoare; valoare adăugată

reciprocă și distribuirea sarcinilor (cf. Trache & Green, 2006). Fiecare partener se va ocupa de sarcinile care i se potrivesc. Comisia UE și Banca Europeană de Investiții au elaborat programul JESSICA (*Joint European Support of Sustainable Investment in City Areas*) în anul 2005.

Prin acest program se dorește promovarea investițiilor sustenabile de dezvoltare și locuri de muncă.

Modelul Blueprint

A fost lansat în anul 2005 pentru a dezvolta proiecte de regenerare în East Midlands. Acesta implică un parteneriat între East Midlands Development Agency (EDMA), Agenția pentru Locuințe și Comunități, ambele sectoare publice, și *Igloo Regeneration*, din partea sectorului privat.

Scopul modelului este acela de a genera beneficii sociale, economice și sustenabile unităților comerciale. Este un model care se aplică cu unităților urbane din Nottingham, Leicester, Derby, Northampton și Corby.

Sursa: Colantonio & Dixon, 2011:76

Thames Gateway London Partnership

Thames Gateway London Partnership (TGLP) constă în 12 autorități locale, două TECs, Corporația de Dezvoltare a Docurilor Londoneze (*London Docklands Development Corporation* – LDDC) și alte parteneriate din Marea Britanie. Originile acestui parteneriat s-au bazat pe un raport numit SERPLAN (London and South East Regional Planning Conference) în anii 1990, care încerca să redreseze decalajele dintre East London și West London.

Rezultatul a fost crearea parteneriatului *Thames Gateway London Partnership*. TGLP nu are nicio putere strategică, este doar un parteneriat strategic și nu o autoritate strategică. TGLP a elaborat o viziune de dezvoltare a zonei, care era inclusă în schema de planificare. Miza constă în transformarea viziunii în realitate. În timp ce viziunea este bazată pe obiective pe termen lung de 20-30 de ani, parteneriatul recunoaște necesitatea reușitei în vederea menținerii în întregime a acestuia.

Sursa : Carter, A., 2000 : 49.

Programe de regenerare : orașul Torino

Începând cu anii 1990, orașul Torino a beneficiat de o strategie de dezvoltare, axată pe mai multe obiective:

- dezvoltarea unei "viziuni" de dezvoltare a orașului cu parteneri locali și economici importanți. Planul Strategic al orașului Torino (*Torino Internazionale*, 2000) a fost elaborat;
- ratificarea noului Masterplan (*Piano Regolatore Centrale*) în 1995. Noul plan oferea orientări ale transformărilor urbane și a proiectelor de infrastructură la scară largă, mai ales în ceea ce privește mobilitatea și transportul în oraș. Torino nu a avut un master plan nou de peste 45 ani din cauza lipsei de consens politic;
- promovarea unei noi imagini a orașului și organizarea Jocurilor Olimpice de iarnă din anul 2006;
- regenerarea socială și sustenabilă a cartierelor defavorizate prin *Special Project for Marginal Suburbs* în 1997;
- promovarea unui nou model de guvernanță instituțională și financiară pentru organizarea orașului. Noul model a restructurat și a simplificat agențiile locale, a introdus modelul participativ în planificare și a combinat mai multe programe (locale, naționale europene), surse de finanțare (publice, private, ONG-uri) pentru a susține politicile integrate de dezvoltare urbane;

Torino a fost primul oraș italian care a adoptat un astfel de plan strategic. Acest plan a fost promovat pentru a-i conferi o nouă identitate internațională.

Liniile strategice ale planului erau: integrarea zonei metropolitane în sistemul internațional; crearea unui guvern metropolitan; dezvoltarea unor resurse strategice de cercetare; promovarea întreprinderilor și a locurilor de muncă; promovarea culturii, turismului, comerțului și sportului; ameliorarea cadrului urban construit (Colantonio & Dixon, 2011:149).

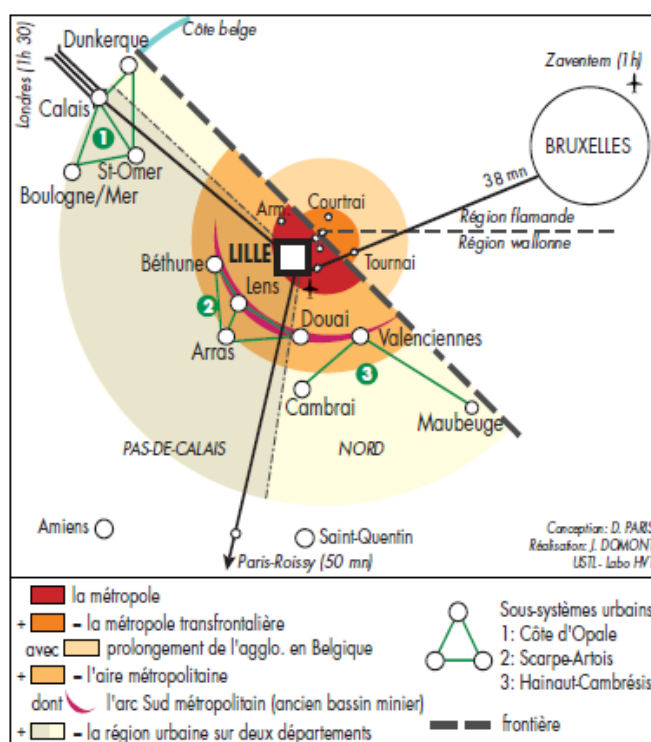
Programe de regenerare urbană: aglomerația Lille (Franța)

Aglomerația Lille, din punct de vedere geografic, poate fi definită prin intermediul mai multor entități (Paris, 2002:1): orașul Lille; comunitatea urbană Lille –Métropole; arrondissementul Lille; metropola transfrontalieră (arrondissementul Lille și arrondissementele frontaliere belgiene); zona metropolitană; regiunea urbană Lille - Nord-Pas-de-Calais, care, în afară de partea belgiană a metropolei transfrontaliere, integrează litoralul Coastei de Opal și partea de est a departamentului de Nord, formând un sistem funcțional regional, cu o densitate urbană ridicată (peste 300 locuitori/kmp) (Fig.2).

Fig.2. Metropola Lille
Sursa: Paris, 2002: 1.

Este o aglomerație industrială activă recunoscută în industria textilei (lână la Roubaix-Tourcoing, bumbac la Lille, producția de in la Armentières), dar și industrie de prelucrare (mecanică și metalurgie, chimie). Însă, sectorul de servicii este mult mai important, metropola a

devenit primul pol european de vânzări prin corespondență, o adevărată platformă specializată, cu servicii logistice, arte grafice, publicitate. Inițiativele familiei Mulliez în comerțul de distribuție (Auchan, Kiloutou, Pizza Paï, Décathlon, Norauto, etc.) sunt deja



binecunoscute (idem, p.4). Crizele economice și efectele locale de restructurare a capitalului industrial din anii 1970-1980 s-au resimțit în spațiul metropolitan, industria textilă este afectată, șomajul crescând semnificativ (30% în unele cartiere). La acestea se adaugă și procesul de segregare socială (Paris, 1993).

Se impun astfel măsuri de renovare urbane, astfel că sintagma de „oraș reînnoit” își face apariția în anii 1990. Documentele de planificare la scară comunitară, cum ar fi *Schéma directeur d'aménagement et d'urbanisme* (SDAU), Planul de amenajare și de dezvoltare durabilă (*Plan d'aménagement et de développement durable* - PADD) și Planul de Urbanism Local (PLU) sunt deosebit de importante pentru proiectele strategice ale orașelor. Ca răspuns la strategia de reechilibrare a potențialului de atractivitate, s-au creat șase centre/poli de excelență, distribuite în spațiu, respectându-se regula de aproximativ două treimi de oraș constituit și o treime de oraș extins.

Astfel, *parcul tehnopol din Haute Borne*, destinat întreprinderilor de «înaltă tehnologie», se află în zona de extindere a orașului satelit Villeneuve d'Ascq, pe terenurile destinate agriculturii din anii 1970 (Mons, 2008).

În mod similar, parcul numit *Eurasanté*, consacrat domeniului biologie-sănătate, se extinde în sudul centrului spitalicesc universitar, pe terenurile neafectate de urbanizare din comunele urbane Lille și Loos.

Cazul *platformei multimodale Delta 3* este exemplar pentru mizele regenerării teritoriale : stabilirea unei legături spațiale cu fostul bazin minier și recucerirea zonei industriale de anvergură de peste 300 ha.

Euralille, primul din proiectele mari, beneficiază din start de terenuri libere din fosta zonă militară *non aedificandi* în plină zonă centrală metropolitană și la scurtă distanță de orașul Lille. Construirea polului terțiar Euralille 1 formează o ruptură cu trama urbană constituită; în schimb, extinderea sa, Euralille 2, reînnoiește formele urbane ale diferitelor sectoare și cartiere care le mărginesc: St-Maurice, Fives, La Madeleine.

Situl *Union*, din centrul părții de nord-est a orașului, pe raza comunelor urbane Roubaix, Tourcoing și Wattrelos, este reprezentativ pentru cartierele așa-numite complexe, unde mai multe trame succesive de organizare spațială se suprapun: străduțe istorice, bulevarde din secolul al XIX-lea, canalizări, uzine, locuințe muncitorești, operațiuni de renovare urbană din anii 1970.

Polul *Euratecnologie* este definit prin activitățile de tehnologie și de comunicații și se extinde în comunele urbane Lille și Lonne (POPSU, Lille, 2008).

9. Culturi și stiluri de viață. Teritorii în transformare. Regenerarea teritoriilor din perspectivă culturală

Each story of regeneration begins with poetry and ends with real estate
Klaus Kluzman, 2004:2

În contextul globalizării și a mutațiilor profunde, teritoriile devin mult mai competitive, dacă se mizează pe conceptul de atractivitate teritorială. Acest concept a devenit un leitmotiv pentru toți actorii implicați.

Atractivitatea teritorială este asociată *volens - nolens* cu activitățile economice, investițiile, politicile publice și evoluția societății. Unul dintre obiectivele politice majore axat pe sporirea atractivității teritoriilor este extinderea spațiilor de consum, prin crearea unor spații urbane speciale destinate resurselor culturale și divertisment, care să înglobeze fluxuri mari de turiști, vizitatori sau rezidenți.

Atractivitatea teritorială implică raportarea la toate tipurile de relații între teritoriu și populație, la fluxurile implicate, face apel atât la memorie, restaurarea unei valori, cât și la schimbare și anticipare (Roncayolo, 2007 :43). Atractivitatea teritorială reprezintă articularea noțiunilor de competitivitate, marketing teritorial și ofertă teritorială, având ca finalitate regenerarea culturală (Fig.3).

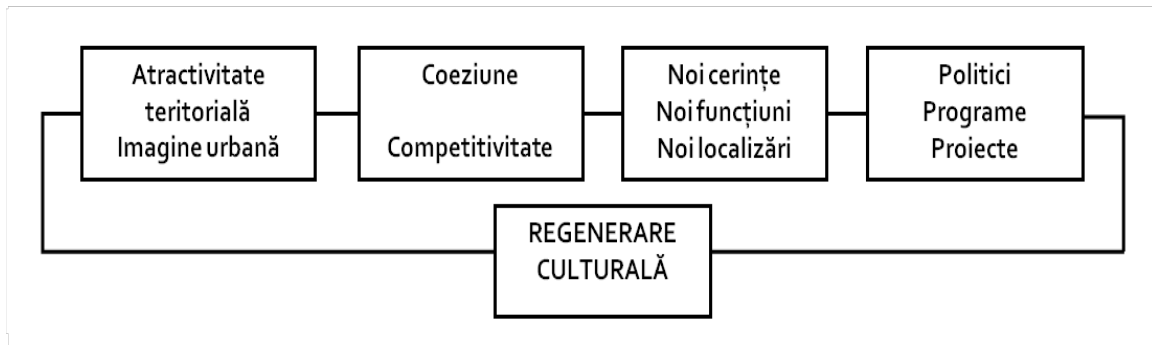


Fig.3. Relația dintre atractivitatea teritorială și regenerarea culturală

În paradigma planificării comprehensive și integratoare, teritoriile se dezvoltă acum prin latura lor culturală, a ceea ce înseamnă capitalul simbolic al acestora. Politicile culturale au devenit mijloace și componente implicite în dezvoltarea teritoriilor, elementul cultural fiind suportul principal. Este vorba de tipuri de politici axate pe cultură, care se conducă la procesul de regenerare (asa-numitele *culture-led regeneration policies*), inițiate în orașele americane, începând cu anii 1970 și începutul anilor 1980, aplicate ulterior și orașelor europene.

Sunt cunoscute sub denumirea generică de proiecte culturale, axate pe dimensiunea *loisir*-ului (echipamente artistice și de divertisment). Sunt proiecte de tip *flagship* sau *waterfront*. Pentru cazul european, sunt recunoscute proiectele culturale de tip *flagship*: Collection Burrell în Glasgow, Albert Dock în Liverpool, Centenary Square în Birmingham, Antigone District în Montpellier, Museum Quarter în Frankfurt devenind simboluri puternice ale regenerării urbane (Bianchini, 1993: 16).

Proiectele de tip *flagship* sunt proiecte emblematic, cu ajutorul cărora se încearcă schimbarea imaginii orașelor aflate în declin, reprezentând un tip de politică de marketing urban valabilă pentru orașele de rang diferit în ierarhia urbană, începând cu anii 80 ai secolului trecut, având ca obiectiv ameliorarea competitivității lor interurbane (Bianchini *et.al.*, 1992).

Prezența unei activități comerciale importante și dinamice, având ca suport și o ofertă culturală, ar îmbunătăți în mod semnificativ imaginea orașelor. Este un nou mod de viață, care se traduce printr-o

creștere a cererii pentru "funshopping" și necesită diversificarea spațiului comercial.

Aceste spații ale consumurilor oferă o dezvoltare calitativă a spațiilor publice și contribuie la crearea unei imagini corelată cu nevoile consumatorilor. Provocarea rezidă în a oferi un cadru extraordinar în viața noastră de zi cu zi, tradus prin noțiunea de "festival setting", unde dorințele estetice sunt asociate cu realitatea festivă construită în mod artificial (Park, 2005).

Primul proiect pilot de tip *flagship* este aplicat orașului Baltimore. Zona portuară a orașului Baltimore este un exemplu important al acestei strategii orientate către consum. Orașul Baltimore a fost din punct de vedere istoric un important port din Statele Unite, deși a fost afectat de restructurare economică și de un declin rapid din punct de vedere economic. Municipalitatea a inițiat proiecte de regenerare în zonele sale portuare aflate în declin, în vederea diminuării efectelor de-industrializării.

Un proiect global pe "malul apei" a fost astfel creat în anii 1970, format din spații de consum și parcuri, obiectivul fiind acela de transformare a depozitelor istorice într-o zonă cu vocație de agrement pentru a organiza evenimente majore. A fost un succes notabil, două milioane de vizitatori s-au deplasat acolo și astfel *Inner harbour area* a devenit mândria orașului. Renașterea inițială a sitului și transformarea sa continuă într-un spațiu cultural și economic major a fost posibilă grație acțiunii voluntare a lui William Donald Scheafer, primar al orașului Baltimore (1971-1987).

Începând cu anii 1980, când se pune accent pe dimensiunea culturală a orașelor și creșterea atractivității urbane, apar numeroase proiecte de regenerare urbană, bazate pe politicile culturale, ca imagine strategică pentru orașele europene (Glasgow, Bilbao, Sheffield).

Cu toate acestea, introducerea unor politici culturale urbane a fost mai lentă, în raport cu tendințele de comodificare a culturii urbane. La nivel european la începutul anilor 1990, în cercurile academice au avut loc dezbateri pe această temă, însoțite și de numeroase critici. Dezbaterile au fost inițiate de Bianchini & Parkinson (1993), cu

publicarea unei colecții de eseuri care au explorat mai multe orașe vest-europene și au susținut mai multe argumente privind efectele politicilor culturale în contextul regenerării urbane.

Prin urmare, Bianchini (1993 : 201-204) a identificat câteva dileme relevante astăzi. Acestea sunt "dileme spațiale", cum ar fi tensiunile dintre centrul orașului și periferie și riscul de gentrificare; "dileme de dezvoltare economică", relaționate cu încurajarea consumului asupra producției și "dileme de finanțare culturale", în alegerea sprijinirii unei activități "efemere" a evenimentelor și festivalurilor sau activități permanente, precum infrastructura (García, 2004 :314).

Cultură și regenerare urbană. Cazul orașului Glasgow

Orașul Glasgow este capitala regiunii Strathclyde. Conurbația Glasgow include alte cinci municipalități. Administrativ, este condusă de Consiliul Glasgow (zona centrală) și Consiliul Regional Strathclyde (suburbiile înconjurătoare), care a fost recent desființat. Oferind facilități portuare moderne, Glasgow a fost mult timp un important centru industrial (cărbune, construcții navale, oțelării, chimie și echipamente de foraj).

Anii 1960-1970 au fost marcați de efectele crizei economice din industria siderurgică, urmată de declinul producției industriale, asociat cu rate ridicate ale șomajului. Autoritățile au lăsat măsuri de corectare a acestei situații prin acțiuni concrete de regenerare urbană dintre care menționăm : crearea *Scottish Development Agency*, la mijlocul anilor 1970 ; guvern local stabil ; capacitatea creării de parteneriate între mai multe agenții; elaborarea unei strategii, prin prioritizare, crearea de noi piețe, mai puțin pe orientarea pe strategii specifice.

La începutul anilor 1980, municipalitatea Glasgow a inițiat o serie de măsuri privind stimularea activității economice, reamenajarea și reconversia zonelor industriale, comerciale și rezidențiale (orientată, în special, spre conversie și economie de servicii). Obiectivul a fost acela al reconstruirii unei imagini pozitive și redobândirii atractivității, plasând în centrul acestor acțiuni activitățile culturale. Ambițiile au fost pe măsură : trecerea de la statutul de capitală industrială la rangul de capitală europeană. Prin urmare, s-au organizat mai multe evenimente culturale cu caracter național sau internațional.

Odată cu deschiderea *Greater Glasgow Tourist Board* și *Convention Bureau* în 1983 (devenit *Glasgow City Marketing Bureau*, din aprilie 2005), orașul se orientează pe turismul de agrement și de afaceri, ca sursă de dezvoltare economică a orașului.

A atrage vizitatori presupune schimbarea imaginii pentru "a face orașul mai atractiv pentru locuri de muncă, calitatea vieții și divertisment; pentru a restabili spiritul antreprenorial din Glasgow, pentru a informa cetățenii orașului despre noua sa imagine" (Gómez, 1998 : 111). Cele trei elemente ale acestei declarații de intenție vor ghida politica de regenerare a orașului ca un întreg, ajutat de campanii de promovare agresive.

Primul eveniment care a vizat îmbunătățirea imaginii orașului datează din anul 1983. Acesta este anul lansării campaniei "Glasgow Miles Better", prima campanie de marketing urban adevărată și de amploare la Glasgow. Acesta marchează începutul procesului lent de regenerare urbană (Paddison, 1993 : 346). Colectia Burrell se deschide, de asemenea, în 1983, aceasta fiind una dintre cele mai importante ale orașului. Cu un an înainte, municipalitatea a inițiat primul program de renovare al unui cartier din centrul orașului numit *Merchant City*, cu obiectivul de a converti clădiri industriale vechi abandonate în zone comerciale și rezidențiale.

Astfel, Glasgow a găzduit *Festival National Garden* în 1988, permițându-i să facă astfel un pas în schimbarea imaginii sale. Apoi, orașul a deținut titlul de *Orașul European al Culturii* în 1990 (considerat ca oraș-pionier în această privință: primul oraș al programului european de a fi desemnat după un concurs național deschis) și cel al orașului britanic de Arhitectură și Design în 1999. Titlul de oraș european al culturii a fost însoțit de sloganul *There's a lot Glasgowing on in 1990*.

Centrul de Cercetare în Politici Culturale de la Universitatea Glasgow (2002 : 4) a constatat că au fost investiți 32.700.000 de lire sterline din banii publici provenind, în principal, de la cele două agenții guvernamentale, de la acea dată : Consiliul Raional Glasgow și Consiliul Regional Strathclyde. Sectorul privat a contribuit, de asemenea, la finanțarea de evenimente de până la 6,1 milioane de lire sterline.

Un studiu realizat de John Myerscough în 1991 arată că afluența și frecvența la teatre, muzee, galerii de artă și săli de concert au crescut cu 40% între 1989 și 1990, trecând de la 4,7 milioane de intrări la 6,6 milioane de intrări. Evenimentele în aer liber au înregistrat 1,7 milioane de intrări. O atenție deosebită a fost acordată programării evenimentelor, care au făcut referire la identitatea orașului, din domeniile istoriei, design-ului, arhitecturii, construcțiilor navale, religiei și sportului. Amplasarea evenimentelor (700 organizații culturale în cauză, 22.000 de persoane implicate în organizarea a aproape 3.500 evenimente) a fost în acel moment la înălțime din dorința autorităților municipale de a face din cultură principalul motor de regenerare economică și să lanseze astfel o mișcare al cărei

efect avea să dureze mult timp din 1990 încoace (CCPR 2002 : 5).

Principala provocare pentru orașele care folosesc organizarea de evenimente culturale apelând la procesul de regenerare constă *în a găsi un echilibru corect între domeniile social, economic și cultural* (García, 2004 : 313). La Glasgow, evaluări ale impactului acestei politici au fost realizate în permanență de la desemnarea sa ca oraș european al culturii în anul 1990 (Myerscough, 1991 ; Gómez, 1998 ; García, 2004, 2005 ; apud. Fannier, 2008).

Cultura este considerată un instrument de dezvoltare teritorială. Și muzeele au devenit instrumente de regenerare culturală. Fie că au importanță națională sau locală, muzeele au început să fie instrumentalizate de guverne (proiectul Luvru Lens sau Centrul Beaubourg din Metz) sau un nivel mai local (strategia primăriei din Roubaix de a instala un Muzeu de Artă și Industrie într-o zonă degradată urbanistic) în scopul regenerării urbane.

Multe dintre proiectele de regenerare, cu accent pe amenajarea muzeelor, s-au orientat către patrimonializarea moștenirii industriale.

Ca exemple relevante menționăm: *North Imperial War Museum*, ca anexă celebrului muzeu din Londra de artă și istorie a războaielor imperiale; din 2002, acesta a fost amenajat pe fosta zonă corespunzătoare Cheilor Salford, în suburbiile din ceea ce a fost odată cel mai mare centru de textile din Europa de Vest, Manchester; *Muzeul de Design, Muzeul de Știință și Tehnologie*, situat la începuturile sale, în anul 1997, în sala de cazane dezafectate a complexului minier Zollverein din Essen, din regiunea bazinului Ruhr; *MAC (Muzeul de Artă Contemporană)*, deschis în 2001, situat în proximitatea zonei miniere Grand Hornu, în apropiere de orașul belgian, Mons.

Critici ale politicilor culturale

Toate acțiunile și programele vizate identifică normalizarea unor instrumente ale regenerării, fie că sunt instrumente de tip *flagship*, districte culturale sau clusteri culturali. Având, pe de o parte, ca finalitate atragerea claselor creative (Florida, 2002) și declanșarea și stimularea procesului de gentrificare, pe de altă parte, aceste politici au fost intens dezbătute în lumea academică.

În dezbaterile academice recente, bazate pe experiențele regenerării urbane prin intermediul culturii, s-au semnalat numeroase critici legate de faptul că orașele trebuie în permanență să se reinventeze, să se redefiniească; există posibilitatea ca acestea să eșueze și să avem de-a face cu *brand decay* (Evans, 2005).

De asemenea, regăsite sub sintagma de *regeneration-event* (Evans, 2011) sunt criticate și acțiunile de regenerare provocate cu ocazia unor evenimente majore de tip eveniment sau mega-evenimente, cum ar fi organizarea jocurilor olimpice, ocazie cu care ar trebui să țină cont în mod real de costuri și beneficii și de impactul pe care le au acestea asupra orașului în ansamblul său.

10. Rolul culturii urbane în procesele de regenerare. Regenerarea prin gentrificare

10.1. Definiții și dileme conceptuale ale gentrificării

Definiția generală a gentrificării este aceea de transformare socio-economică a unui cartier vechi, provocată de prezența/sosirea treptată a unei clase de rezidenți, cu capital simbolic semnificativ, care contribuie la reabilitarea cadrului construit și la stimularea economiei locale (fenomen incipient și pentru spațiul bucureștean). Termenul de „gentrificare” este un împrumut derivat din termenul englezesc „gentry”, care desemnează „înalta burghezie” în sistemul social anglo-saxon și inventat în anii 1960 în Anglia (primul studiu aparține lui Glass, 1964) pentru a descrie revitalizarea centrului Londrei.

Dacă pentru spațiul anglo-saxon, termenul de *gentrification* (gentrificare) este cel binecunoscut, prin numeroase studii și cercetări relevante, pentru spațiul francofon, însă, studiile sunt mai puține, un fel de *tabou français* (Bidou-Zachariasen, 2004b); în acest context, se regăsesc și alți termeni: *élitisation* sau *embourgeoisement* (îmburghezire).

Termenul de *embourgeoisement* a fost folosit de A. Chenu și N. Tabard (1993), într-un studiu al transformărilor socio-profesionale, considerate diferite de cel englezesc.

Conform studiului celor doi autori privind evoluția socio-spațială a populației franceze între anii 1982-1990, *îmburghezirea* este un fenomen ce caracterizează *spațiile bine reprezentate în categorii socio-profesionale înstărite, cum ar fi centrele sau anumite comune urbane ale periferiei marilor unități urbane* (Chenu & Tabard, 1993: 1758).

Acest proces poate să ia două forme diferite, în funcție de spațiile care sunt afectate, care pot fi deja zone ocupate masiv de categorii sociale înstărite sau zone cu categorii sociale intermediare. În primul caz, *îmburghezirea* are loc prin excluderea cvasitotală a altor categorii sociale din comunele considerate foarte burgheze.

Este ceea ce autorii mai sus-amintiți vorbesc despre comunele urbane relevante stilului „Neuilly-Auteuil-Passy”. În al doilea caz, unde rezerva este încă importantă, polarizarea se realizează prin creșterea directă a proporției categoriilor socio-profesionale înstărite (Chenu & Tabard, 1993:1747). Acest tip de *îmburghezire* este caracteristic Franței și marilor orașe de provincie: Lyon, Bordeaux, Toulouse, Nantes, Tours.

C. Bidou-Zachariasen (2003b) adaugă la aceasta și arondismentele din nordul și estul aglomerației pariziene. Alt autor, E. Préteceille (2003:120), arată că, pentru perioada 1990-1999, această tendință este destul de generală pentru Departamentul Île-de-France și traduce în mod spațial evoluția în ansamblu a structurii populației active.

Mulți autori francezi susțin faptul că gentrificarea este o *formă particulară* a procesului de *îmburghezire*, chiar dacă aceasta a fost confundată deseori cu *îmburghezirea*. De altfel, unii autori francezi au menținut confuzia, traducând termenul de gentrificare prin *îmburghezire*, ambiguitate care este astăzi întreținută de limbajul actual al mass-mediei, utilizând în mod diferit acești doi termeni.

Ori, transformarea socială a unui spațiu prin gentrificare este datorată, în primul rând, de sosirea populațiilor noi, cu venituri mult mai ridicate în raport cu locuitorii din acel spațiu, fiind înlocuiți treptat, ca urmare a procesului de evacuare.

10.2. Teorii ale procesului de gentrificare: de la diferențele de chirii (rent-gap), la mecanismul cerere-ofertă

Unii autori au studiat fenomenul gentrificării din perspectivă economică, legat de condițiile structurale ale ofertei în contextul procesului de dezindustrializare și a concentrării unor activități terțiare noi (cel mai cunoscut fiind N. Smith, prin teoria *rent-gap* (engl.); *différentiel du loyer* (fr.) sau culturală (S. Zukin, 1982).

S. Zukin a studiat fenomenul *loft*-urilor new-yorkeze, explicând condițiile de producție a unui nou mod de ocupare a spațiului urban. Influența activă a ceea ce autoarea denumește „elita patriciană” în dezindustrializarea I. Manhattan, sufocarea micilor întreprinderi și alianța dintre această elită și grupurile de intelectuali și militanți opozanți ai procesului de renovare urbană, au avut drept consecință prezervarea caracterului istoric al *loft*-urilor și legalizarea unui nou statut acestor locuințe (Chabrol, 2011:25).

10.2.1. Neil Smith și teoria rent – gap

Teza principală se bazează pe conceptul lui Neil Smith privind prezența unor decalaje în sistemul chiriilor practicate. În anii 1950 și până în anii 1960, criza orașelor americane, în special centrul acestora, sensibiliza mai ales orașele din nord-est, adică fostele mari orașe industriale. Neil Smith (1986:32) definește gentrificarea ca fiind: *un proces prin care cartierele sărace și muncitorești din centrul orașului sunt investite prin aflusul de capital privat, de către cumpărători și rentieri de clasă mijlocie, cartiere care erau considerate lipsite de investiții și de un exod de clase mijlocii.*

Criza era concretizată prin: absența investițiilor financiare, atât din punct de vedere a celei private (deplasarea claselor mijlocii în periferiile rezidențiale), cât și a celei publice (echipamente și servicii pentru populație, ajutoare pentru persoanele sărace).

În zonele centrale, locuiau populațiile nou-venite în S.U.A., în căutarea unei prime locuințe, mai puțin costisitoare. Locuințele erau în

stare continuă de delabrare (*i.d.* dărâmare), erau abandonate; iar firmele situate, mai ales cele din C.B.D. (*Central Business District*), începeau să se delocalizeze spre periferii, în căutarea unor spații mai mari. Teoria *rent-gap* a subliniat faptul că, fără această pierdere a valorii funciare și imobiliare, a lipsei atracției fondurilor de capitaluri private și publice, gentrificarea nu s-ar fi putut produce.

10.2.2. Procesul de gentrificare în viziunea lui C. Hamnett: mecanismul cerere-ofertă

În anii 1980, teoria *rent-gap* se află în centrul numeroaselor dezbateri și discuții. Ea ignoră rolul populației, a deplasărilor, a motivațiilor și gusturilor acestora și neagă rolul gentrificatorilor individuali în favoarea actorilor sociali colectivi. Neil Smith nu explică de ce *anumiți indivizi, mai mult ca oricare alții devin gentrificatori* (Hamnett, 1991). Orașele europene nu au trecut prin faza de *rent-gap* și au cunoscut, totuși, procesul de gentrificare. O explicare a procesului gentrificării trebuie să țină cont de producția cartierelor devalorizate și a locuințelor degradate, de producția de gentrificatori și modurile lor specifice de consum (Tabel 4).

Tabel 4. Evoluția conceptului de gentrificare și diferitele sale abordări

Decenii	Starea efectivă a gentrificării	Abordare	Metateorie	Idei importante, cuvinte recurente
1970	Foarte localizată, câteva părți izolate	Economică și productivistă	Marxism	<i>Rent-gap</i> , funciar, imobiliar, investiție, capital, profit etc.
1980	Anumite cartiere din centru, câteva grupuri de populație	Culturală și consumeristă	Postmodernism	<i>New middle class</i> , săraci, studii de gen, reprezentări, practici

1990	Tot centrul oraşului, amplificarea procesului	Abordări complementare		
2000	Generalizarea procesului	Gentrificare și globalizare		Orașe globale, globalizare, rețele Complementaritate

Sursa: Djirikian, A. 2004: 22

Admițând teoriile mai sus amintite, C. Hamnett încearcă să ofere *trei direcții explicative* ale gentrificării:

- a) tranziția către o societate post-industrială și a economiei serviciilor;
- b) apariția unei noi clase mijlocii având comportamente diferite (deci, strategii de localizare diferite), mai ales, datorită/din cauza noilor forme de deplasare domiciliu – loc de muncă;
- c) prezența unui *rent-gap* (diferențe/decalaje la nivelul chiriilor).

În anii 1990, în interpretarea procesului de gentrificare, se repun în discuție cele două abordări (economică și culturală), recunoscute ca fiind complementare una față de alta

10.3. Regenerarea prin gentrificare

Gentrificarea este un fenomen atât de ordin fizic, cât și unul economic, social și cultural, implicând un proces de tranziție al cartierelor printr-un anumit grad de transformare al statutului ocupării, de la locație (închiriere) la proprietate (Hamnett, 1984:284).

În raport cu particularitățile procesului de gentrificare și rolul actorilor (gentrificatori) implicați în proces, se pot identifica mai multe etape ale gentrificării: *gentrificare în ritm lent*, ce coincide cu recesiunea economică de la sfârșitul anilor 1980 și începutul anilor 1990 ; un fel de *reîntoarcere a gentrificării*, de la mijlocul anilor 1990, concretizată în investiții urbane și infuzie de capital la scară mare, în dezvoltările comerciale și complexe culturale (Tallon, 2013 :212).

Sintetizând, procesul de gentrificare generează mai multe transformări: de *natură fizică* (atribute estetice și emergența unor servicii locale), de *natură economică* (oportunități comerciale pentru conversia industriilor, extinderea sistemului de proprietate, privată și publică), de *natură socială* (proces de resetare a distribuțiilor sociale, înlocuire și/sau marginalizare a unor rezidenți indigeni, clusterizare socială), de *natură culturală* (mozaic de enclave de populații, care împărtășesc stiluri de viață și preferințe de consum) (Warde, 1991 : 225).

Procesul de gentrificare are, deci, o dimensiune spațială importantă și este inevitabil legat de procesul de regenerare, renovare sau reabilitare. Reocuparea unui cartier de către clasele bogate se realizează adesea printr-o suită de operații de renovare și de revalorizare urbane.

Cazul ghetoului Harlem, New York

Cartierul cel mai celebru din orașul cel mai celebru
(Jackson, 1999, apud. Recoquillon, 2009 :186).

Harlem este un simbol internațional al culturii populației de negri și este situat în partea de nord a Central Park din Manhattan, transpus în două imagini: una nostalgică din perioada *Harlem Renaissance* și alta a ghetoului (Schaffer & Smith, 1986:351).

Este un cartier arhicunoscut al New York-ului și multicultural, ce a cunoscut transformări majore, de la o entitate rezidențială planificată pentru clasele bogate în secolul al XIX-lea, la un cartier sărac, transformat în celebrul ghetou al populației de negri, odată cu prăbușirea pieței imobiliare de la începutul secolului al XX-lea. Stocul de locuințe este format din imobile cu fațade de cărămidă de 4-5 etaje. Pe fondul deplasării populației albe bogate spre suburbii și apariția claselor sărace, situația se schimbă radical.

Pentru a reduce amplitudinea pagubelor cauzate de criza economică, locuințele au fost închiriate populației mai sărace (în special, populația de negri, spanioli/hispanici etc.). Procesele de segregare s-au amplificat, reacțiile antirasiste nu au încetat să apară, investițiile economice s-au redus, evenimente și fapte care au contribuit în mod substanțial la declinul cartierului. Pentru a fi integrat în structura urbană și economică a Manhattan-ului, autoritățile

municipale au inițiat strategii de investiții economice (cunoscute, ca programe federale, sub denumirea de *empowerment zones*) în parteneriate publice-private.

Pentru a atenua consecințele segregării socio-spațiale, a sărăciei și devianței sociale, s-au inițiat mai multe programe de renovare și reabilitare urbane începând cu anii 1980 (demolări de locuințe insalubre, restaurări de clădiri patrimoniale, construcții noi); aceste măsuri dure au facilitat procesul de gentrificare și ameliorarea imaginii urbane. Reținem, în acest caz, inițiativa unui gentrificant privat: extinderea Universității Columbia, una dintre cele mai prestigioase universități din lume (inclusă în *American Ivy League*). Prin urmare, anunțarea proiectului extinderii Manhattanville (West Harlem) (construcția de săli, clădiri administrative și de cercetare, într-o zonă mai puțin densificată și cu un trecut industrial), din anul 2003, a contribuit la accelerarea procesului de gentrificare. Alte proiecte de rezonificare au fost inițiate de municipalitate (servicii comerciale – *Harlem USA* –, proiecte de renovare a hotelurilor, recalificarea străzilor 124-126, ca urmare a programelor *125th Street Business Improvement District* (1993) și *Upper Manhattan Empowerment Zone* (1994). Acțiunea de rezonificare a străzii principale Main Street 125 a jucat un rol catalizator în dezvoltările imobiliare și un plan în procesul de gentrificare (Busà, 2014:65).

Aceste procese de restructurare au fost contestate de populația locală și de asociații, care reclamau accelerarea procesului de gentrificare. Numeroasele imobile și apartamente de lux nu sunt cumpărate și sunt destinate închirierii sau rămân goale.

Conform procedurii ULURP (*Uniforme Land Use Review Procedure*), populația urma să fie relocată (500 de rezidenți din 190 de apartamente, compensată prin crearea a 498 de apartamente cu chirii abordabile și 70 de servicii comerciale din Strada 125. Au fost critici din partea asociațiilor (cum ar fi *VOTE People – Voices Of Everyday People*), care au acuzat departamentul *City Planning* de slaba informare și consultare a populației despre acest proiect, de nerespectarea integrală a procedurilor prevăzute, pronunțându-se și pentru anularea votului privind recalificarea acestui cartier. Politicile publice de gentrificare în acest caz au fost considerate limitate. În prezent, procesul de gentrificare se amplifică.

Sinteză adaptată. Sursa: Schaffer & Smith, 1986 ; Recoquillon, 2009; Busà, 2014.

Gentrificarea este considerată ca un proces urban și o metodă de regenerare, legată inextricabil de alte numeroase transformări asociate cu divizarea orașului postmodern (Tallon, 2013:221).

Sunt cunoscute în practica și experiența regenerării urbane europene, proiecte de anvergură, de tip *flagship*, axate pe dimensiunea culturală și crearea de produse de marcă și de imagine urbană (*brand image*). Un exemplu arhicunoscut este proiectul postmodern spectaculos, Muzeul Guggenheim din Bilbao, realizat de arhitectul Frank Gehry, deschis la Bilbao, în anul 1997 și folosit ca *brand image*.

Bibliografie

Bianchini, F., (1993), "Remaking European Cities. The Role of Cultural Policies". In: Bianchini, F., Parkinson, M. (1993), *Cultural Policy and Urban Regeneration: The West European Experience*, Manchester University Press, p. 1-20.

Bianchini, F., Dawson, J., Evans, R. (1992): "Flagship projects in urban regeneration". In: *Rebuilding the City: Property Led Urban Regeneration* (London: FNSpon), p. 245-255.

Bianchini, F., Parkinson, M. (1993), *Cultural Policy and Urban Regeneration: The West European Experience*, Manchester University Press.

Bidou-Zachariasen - C., (2000b), "Processus de gentrification et nouveaux espaces de croissance". In: Tallard, M., Théret, B., Uri, D. (dir.), *Innovations institutionnelles et territoires*, L'Harmattan, Paris.

Busà, A. (2014), "After the 125th Street Rezoning: The Gentrification of Harlem's Main Street in the Bloomberg Years", *Urbanities*, 4 (2), 51-68.

Carter, A. (2000), "Strategy and Partnership in Urban Regeneration". In: Roberts, P. and Sykes, H. (eds.) (2000), *Urban Regeneration: A Handbook*, London, Sage, p. 37-58.

Chaline, C. (1999), *La régénération urbaine*, Presses Universitaires de France, Paris.

Chasseriau, A. (2002), *Les grands équipements au service de la régénération urbaine : l'exemple de la métropole Nantes-Saint-Nazaire*.

Colantonio, A., Dixon, T. (2011), *Urban Regeneration and Social Sustainability: Best Practice from European Cities*, Wiley-Blackwell.

Couch, C., Fraser, C., & Percy, S. (2003), *Urban regeneration in Europe*, Blackwell Science, Oxford.

- Dargan, L. (2009), "Participation and Local Urban Regeneration: The Case of the New Deal for Communities (NDC) in the UK", *Regional Studies*, 43:2, 305-317
- Debarbieux, B. (1995), "Le lieu, le territoire et trois figures de rhétorique", *L'Espace géographique*, n°2-1995, p. 97-112.
- Di Méo, G., (1991), *L'Homme, la société, l'espace*, Anthropos, Paris.
- Di Méo, G., (1998), "De l'espace aux territoires: éléments pour une archéologie des concepts fondamentaux de la géographie", *L'information géographique*, 62 (3), 1998, 99-110.
- EC European Communities (2004), *European Cities and Capitals of Culture*, vol I. II.
- Elissalde, B. (2002), "Une géographie des territoires", *L'information géographique*, 66 (3), 2002, 193-205.
- Evans, G (2001), *Cultural Planning: an Urban Renaissance*, Routledge, London.
- Evans, G. (2005): "Measure for measure: Evaluating the evidence of culture's contribution to regeneration", *Urban Studies*, vol. 42, 959-983.
- Evans, G. (2011), Cities of Culture and the Regeneration Game, *London Journal of Tourism, Sport and Creative Industries (LJTSCI)*, 5 (6), 2011, 5-18.
- Florida, R. (2002), *The Rise of Creative Class*, Basic Books, New York.
- García, B. (2004), "Cultural Policy and Urban Regeneration". In: *Western European Cities: Lessons from Experience, Prospects for the Future, Local Economy*, 19 (4), Routledge, p. 312-326.
- García, B. (2004), "Urban Regeneration, Arts Programming and Major Events: Glasgow 1990, Sydney 2000 and Barcelona 2004", *International Journal of Cultural Policy*, 10 (1), 103-116.
- Glass, R., (1964), "Introduction". In: Centre for Urban Studies, London: Aspects of change, London, Macgibbon & Kee [reedition in GLASS R. (eds.), 1989, Clichés of urban doom, Blackwell, Oxford]
- Gómez, M. (1998), "Reflective Images: the Case of Urban Regeneration on Glasgow and Bilbao", *International Journal of Urban and Regional Research*, 22 (1), 106-121.
- Gumuchian, H. (1991), *Représentations et aménagement du territoire*, Anthropos, Paris.
- Hamnett, C., (1984), "Gentrification and residential location theory: a review and assessment". In: Herbert, D.T., Johnson, R.J. (ed.), *Geography and the urban environment*, vol. 6.

- Ingallina, P. (2001), *Le projet urbain*, Presses Universitaires de France, coll. *Que sais-je ?*, Paris, 127 p.
- Jeannier, F. (2008), "Culture et régénération urbaine : le cas de Glasgow", *Géoconfluences*, 2008, 1-15.
- Krüger, A. (2008), *Erneuerung der Erneuerung - Eine neue Rolle der Stadterneuerung im Kontext von Benachteiligungsphänomenen in der Stadtentwicklung*, Institut für Stadt- und Regionalplanung, Berlin.
- Kunzmann, K. (2004), *Keynote speech to Interreg III Mid-term Conference*, Lille, Regeneration and Renewal, 19 November, p.2.
- Larsen, N. J. (2013), "Area-based approaches to urban regeneration: innovation in vain? A comparison of evidence from the UK and Denmark". In: *The Routledge Companion to Urban Regeneration* (eds). Leary Michael, McCarthy J., Routledge, p. 401- 410.
- Lefebvre, H. (1974), *La production de l'espace*, Anthropos, Paris.
- Lusso, B. (2010), "Culture et régénération urbaine : les exemples du Grand Manchester et de la vallée de l'Emscher", *Métropoles*, 8.
- Masbounji, A. (direction) (1999), "Renouveler l'urbain", *Revue Projet urbain*, 18, 3-35.
- Mollura, G. (2011), Les programmes européens et les villes : politiques intégrées de requalification urbaine et "gouvernance", *Rives méditerranéennes*, 39, 113-123.
- Mons, D. (2008), *Les formes de renouvellement urbain dans la ville de tradition industrielle*, Métropole Lilloise, laboratoire LACTH (ENSAP Lille).
- Myerscough, J. (1991), *Monitoring Glasgow 1990 - Glasgow City Council, Strathclyde Regional Council and Scottish Enterprise*.
- Noon, D., Canham, Smith-J., Eagland, M. (2000) "Economic Regeneration and Funding". In: Roberts, P. and Sykes, H. (eds.) (2000), *Urban Regeneration: A Handbook*, London, Sage, p. 61-75.
- OCDE (2002), *Urban Renaissance. Glasgow: Lessons for Innovation and Implementation* – OCDE.
- Paddison, R. (1993), "City Marketing, Image Reconstruction and Urban Regeneration", *Urban Studies*, Vol. 30 (2), 339-349.
- Paris, D. (2002), *Lille, de la métropole à la région urbaine*, Mappemonde, 66, 2002, 2.
- Paris, D., Mons, D. (2009), *Lille métropole, Laboratoire de nouveau urbain*, éditions Parenthèses.

Pfirsch, T., Reitel B., (2014), « Editorial : Les grands équipements culturels dans les espaces industriels en reconversion: de la requalification urbaine aux projets métropolitains ? », *Belgeo* [En ligne], 1 | 2014.

POPSU-Lille, rapport final (2008).

Préteceille, E., (2003a), "La division sociale de l'espace francilien. Typologie socio-professionnelle 1990-1999 et transformations de l'espace résidentiel 1990-1999", *Observatoire Sociologique du Changement*, FNSP-CNRS.

Raffestin, C., (1986), "Écogénèse territoriale et territorialité". In: Auriac, F. et Brunet, R., *Espaces, jeux et enjeux*, Fayard, Paris, p. 175-185.

Recoquillon, C. (2009), "Les enjeux de la réévitualisation urbaine: Harlem, du ghetto au quartier chic", *Hérodote*, no.132, La Découverte, 181-201.

Rob, I., Huw, T. (1999), *British Urban Policy. An Evaluation of the Urban Development Corporations*, Sage.

Roberts, P. (2000), "Evolution, Definition and Purpose of Urban Regeneration". In: Roberts, P. and Sykes, H. (eds.) (2000), *Urban Regeneration: A Handbook*, London, Sage, p.9-36.

Roberts, P. and Sykes, H. (eds.) (2000), *Urban Regeneration: A Handbook*, London, Sage.

Roncayolo, M. (1990), *La ville et ses territoires*, Gallimard, coll. Folio essais, Paris.

Roncayolo, M. (2007), "Réflexions autour de la notion de l'attractivité", *Actes des séminaires, PUCA, L'attractivité des territoires, regards croisés*.

Schaffer, R., Smith, N. (1986), "The Gentrification of Harlem", *Annals of the Association of American Geographers*, 76 (3), 347-365.

Scheibling, J., (1994), *Qu'est-ce que la Géographie?*, Hachette, Paris.

Smith, N. (2003), "La gentrification généralisée: d'une anomalie locale à la régénération' urbaine comme stratégie urbaine globale". In: Bidou-Zachariassen - C. (dir.), *Retours en ville: des processus de "gentrification" urbaine aux politiques de "revitalisation" des centres*, Descartes & Cie, Paris, p. 45-72.

Smyth, H. (1995) « Marketing the city-the role of flagship developments in urban regeneration », E&F Spon, Londres, 1995, 290 p.

Spyridon, S. (2010), *The role of urban regeneration in the future of urban development in Europe*.

Storey, D., (2001), *Territory: the claiming of space*, Prentice Hall, Harlow.

- Swyngedouw, E., Moulaert F., Rodriguez A., (2002) "Neoliberal Urbanization in Europe: Large-Scale Urban Development Projects and the New Urban Policy", *Antipode*, 34, 3, 542-577.
- Tabard, N., Chenu, A., (1993), "Les transformations socio-professionnelles du territoire français, 1982-1990", *Population*, n° 48 (6), p. 1735-1769.
- Tallon, A., (2013), *Urban Regeneration in the UK*, Routledge, London, New York, second edition.
- Théry, H., Brunet, R. (1993), "Territoire". In: Roger Brunet [éd.], *Les Mots de la géographie*, Dictionnaire critique [1992], Montpellier, GIP Reclus, La Documentation française.
- Thiard, P. (2007), "Attractivité et compétitivité : offre territoriale, approches marketing et retombées", *Actes des séminaires, PUCA, L'attractivité des territoires, regards croisés*.
- Vila Vázquez José Ignacio (2011), *Une analyse critique des «flagship projects» urbains: Le cas de la bibliothèque nationale de France*, New trends in the renewal of the city.
- Warde, A., Savage, M. (1991), *Urban sociology, Capitalism and Modernity*, Macmillan, Basingstoke.